

İktisat ve Etik: Amartya Sen Mirası*

Adem LEVENT^a

Muş Alparslan Üniversitesi

Öz

Amartya Sen, iktisat disiplini üzerine yeni öneriler getirerek, disiplini zenginleştirmeye çalışmaktadır. Yeni önerilerinden birisi de Adam Smith'e dayanarak geliştirdiği etikle uyumlu bir iktisadi yaklaşımdır. Sen'e göre iktisadın mühendislik ve etik gibi iki ayrı kökeni vardır. Sen için etik ve mühendislik gibi iki türün hiçbir örneği herhangi bir anlamda saf değildir. İktisat-ta asıl sorun, bu iki farklı yaklaşım arasında denge meselesidir. Sen'e göre Aristoteles'ten Adam Smith'e kadar etik yaklaşımın birçok sözcüsü, etik akıl yürütmenin tanımladığı genel çerçeve içinde aynı zamanda mühendislik konularına da büyük ilgi duymuştur. Bundan dolayı bu iki köken arasında denge kurulmalıdır. Dengenin kurulması disiplin içindeki rasyonalite, faydacılık, Pareto Optimalitesi vs. kavramları da gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Adı geçen kavramların eleştirisi veya değerlendirilmesi, ortodoks/egemen iktisat yaklaşımını sarsmak amacıyla değil, disiplinin kendi içindeki tutarsız noktalarını ayıklamaya ve disiplini daha işlevsel kılmamanın yollarını aramaya yönelik bir çabadır. Sen, bu yaklaşımı ortodoks/egemen iktisat enstrümanlarını kullanarak yapmaktadır. Çalışma, Sen'in eserlerinin yanı sıra etik ve iktisat ilişkisine değinilen yan eserlerle güçlendirilmeye de çalışılarak Sen'in etik temelli argümantasyonlarının amacını da görmeye gayret etmiştir. Böylece Sen'in etik temelli önerisinin amacı, disiplini ortodoksi bağlamında geliştirmek ve disiplinin yayılımını mümkün olduğunca diğer sosyal bilimlere taşımaktır. Buna karşın heteredoksi bağlamında geliştirilen bir öneri veya tartışmadan da oldukça uzaktır.

Anahtar Kelimeler

Amartya Sen, Etik, Faydacılık, Ortodoks İktisat, Rasyonel Davranış.

* Çalışma boyunca ahlak kavramı yerine etik kavramının tercih edilmesi, Sen'in geliştirdiği iktisadi etik yaklaşımı ile ilgidir. Zira Sen, ahlaki geleneksel dünyaya, etiği ise modern dünyaya özgü kılarak geleneksel aile ilişkilerine bilişsel bir argüman sunduğunu iddia etmektedir (Sen, 1990, s. 20).

a Adem LEVENT İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü'nde doktora çalışmalarına devam etmektedir. Muş Alparslan Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir. Çalışma alanları arasında iktisat metodolojisi, iktisat sosyolojisi ve iktisadi düşünce yer almaktadır. İletişim: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Politikaları Araştırma Merkezi, Beyazıt Yerleşkesi, Fatih, İstanbul. Elektronik posta: levent49@gmail.com

"İktisat deyince akla ilk önce piyasa ekonomisinin, ahlak deyince de diğerkâmlığın gelme ihtimali yüksektir... Ahlakın mesruiyet alanı ile piyasanın mesruiyet alanının kesişim kümesinin genişlemesinin, sosyal sistemin başarı şansını nasıl arttıracacağını... ahlak ve piyasa etkileşiminin, sanıldığına tersine, bu kesim kümesini küçültmediği, aksine genişlettiğidir." (Demir, 2013a, s. 244).

İktisat disiplini, etiğin bir alt dalı olarak başlayan gelişimine, zenginlik biliminden ekonomi politığe, oradan da seçim kuramına indirgenerek felsefeden, politikbilimden ve de sosyal teoriden uzaklaşmıştır. Bu durum iktisadın sosyal bilimlerle ilişkisinin azaldığını ifade ederken beri taraftan da teknikleşmesine vurgu yaparak, disiplini doğa bilimlerine yakınlaştırır. Disiplinin ortodoksisi¹ bu tarihsel gelişim süreciyle oluşurken, "evrensel" ve "nesnel" olma iddiasını da modern çağlara taşımaktadır.

Disiplinin ortodoksisi, etiği, değer yargıları içerdiği ve iktisat disiplinini bilimsel ölçütlerden uzaklaştırdığı iddiasıyla dışlamaktadır. İktisat literatüründe etik, gündeme gelince, öznel değerlendirmeler ve kişisel görüşlerin ön plana çıktığı gerekçesiyle şüphe ile karşılanmakta ve küçümsenmektedir. Ortodoksi içinde yer alan günümüz iktisatçısı için etik, boş, anlamsız ve her yere çekilir bir kavramdır. Bu nedenlerden dolayı, etiğin iktisat kuramı içine tekrar taşınma girişimlerinin büyük ölçüde başarısız kaldığı ve ortodoks/egemen kuramsal iktisat yaklaşımının, yakın zamana kadar bu çabaları yokmuş gibi değerlendirmekte sıkıntı çekmediği söylenebilir (İnsel, 2000, s. 7).

Disiplinin bu yöneliminden endişe duyan heterodoks iktisatçılar, başta felsefenin dolayısıyla etiğin, politikbilimin ve sosyal teorinin iktisat disiplininden dışlanmasından rahatsızlık duyan itirazlar geliştirseler de bu itirazlar ya hep-ten cılız kalmış ya da ortodoksiyi sarsacak güçte ol(a)mamıştır. Ancak, itirazlar genelde, iktisadın heterodoksisini etkileyecek düzeyde cereyan etmiştir. Etik konusu da yukarıda ele alındığı üzere, iktisadın teknikleşmesi sonucunda disiplinin ortodoksisinin dışında kalmış ve heterodoks iktisatçıların ilgi alanına girmiştir.

¹ İktisatta ortodoksi-heterodoksi ayrımı sosyolojik bir kavram olarak disiplin içi egemenlik ilişkisini ima etse de bu ayrımın epistemolojik temelleri de vardır ve ayırım on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğindeki yöntem kavgası (methodenstreit) dönemine kadar geri gider. Yöntem kavgasında sonradan ortodoksiyi oluşturacak olan taraf temelde doğa bilimlerini taklit etmeyi bilimsellik kriteri olarak almaktaydı ve yönetsel bireyciliğe dayalı, evrensel kurallar çerçevesinde bir bilimin mümkün olduğunu savunmaktaydı. Diğer taraf ise sosyal bilimlerin kendine has karakterini öne çıkarıp, doğa bilimlerinden farklı kendine has yöntemlere başvurması gerektiğini, tarihsel bilgiye dayalı ve bireyden ziyade bütünü esas alan bir yaklaşımı savunmaktaydı. Kavga, en azından sosyolojik sonuçları itibarıyla, ilk grubun belirleyiciliği ile sonuçlandı ve neoklasik iktisat disiplinin ortodoksisi hâline geldi. İktisadın ortodoksisi diğer sosyal bilimlerle mukayese edildiğinde öyle güç kazandı ki kendi tanımını neredeyse disiplinin tanımını hâline getirdi (Yılmaz, 2012, s. 4-5).

Sen'in etik iktisat önerisinin uzun zamandan beri ihmal edilen iktisat ve etik ilişkisine yeni bir katkı yaptığı söylenebilir. Katkının düzeyinin ne seviyede olduğu tartışmalıdır. Bu çalışmanın amacı da çok yönlü bir düşünür olan Sen'in etik-iktisat etkileşimi yaklaşımının iktisat bilimi içerisinde yankı bulan tartışmalı yönünü vurgulamaktır.

Çalışma, ana hatlarıyla Sen'in etik-iktisat önerisi paralelinde geliştirdiği, iktisadın iki kökenine, rasyonel davranışa ve faydacılığa değinerek Sen'in önerisinin disiplin içindeki yerini tartışmaktadır. Böylece bu çalışma, Amartya Sen'in tüm görüşlerini tartışmak iddiasında olmayıp, temelde Sen'in etik iktisat önerisinin iktisat disiplini içerisinde yankı bulmuş tartışmalı yönlerine bir giriş denemesidir.

İktisadın İki Kökeni

Sen'e göre iktisadın, her ikisi de politika ile bağlantılı ama iki ayrı gelenekten gelen, iki farklı kökene sahip olduğu söylenebilir. Bunlardan biri "etik"tir; diğeri ise "mühendislik"tir. Etikle bağlantılı gelenek Aristoteles'e kadar gider. Aristoteles iktisadın servetle ilişkisine dair atıfları insani amaçlarla birleştirmektedir. Siyaset, "sanatların efendisi" olarak iktisat dâhil "bütün öteki sanatları" kullanmalıdır. Bu yaklaşıma göre, ekonomi konusunun araştırılması ilk elde servetin artırılmasıyla ilgili olarak görülse de daha derin bir düzeyde daha temel hedeflerin değerlendirilmesi ve geliştirilmesini kapsayan başka araştırmalarla da bağlantılıdır. Çünkü servet yararlıdır, başka bir şeyin bedeli olarak arzulanır.²

İktisat nihai olarak etik ve siyaset araştırmaları ile ilgilidir. Dolayısıyla iktisadın etik ve siyasetten koparma olanağı yoktur. İktisadın temelleri açısından özel önem taşıyan iki merkezi konu vardır. Bunlardan birincisi, "insan nasıl yaşama-
lı?" sorusuyla bağlantılı olarak insanın davranışlarıdır. Diğer konu, toplumsal başarı hakkındaki yargılarla ilgilidir. İkincisi ise "toplumsal başarıyı etikle bağlantılı olarak açıklayan" değerlendirmedir. Bu, modern iktisat bağlamında, özellikle de modern refah iktisadı bağlamında oldukça önem taşıyan bir noktadır.

² Servetin başka bir şey uğruna istenmesi düşüncesinin, Sen'in "yapabilirlik" (capability) yaklaşımı ile ilgili olduğu söylenebilir. Mutlu/iyi bir yaşamı geliştirebilmek olanağıyla servetin, özgürlüklerin, yeteneklerin hem amaç hem araç olarak kullanılması için bkz. Sen (2004).

İktisadın öteki kökeni olan mühendislik yaklaşımının ise etik ve “insan nasıl yaşamalı?” türünden meselelerle ilgili olduğu söylenemez. Mühendislik yaklaşımı esas olarak mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi, örgütlenmesi ve planlanması şeklinde tanımlanan “lojistik” ile ilgilidir. Bu yaklaşım, insan davranışlarını basit ve kolayca nitelenen saikler temelinde açıklar. “Mühendislik” yaklaşımının aynı zamanda çok geniş bir yelpazeye yayılan, “köylerin inşası,” “toprakların sınıflandırılması,” “gelir tahsilatı,” “muhasabe tutulması,” “tarife mevzuatı” gibi konulardan kaynaklanan iktisat araştırmalarıyla da bağlantısı vardır.

Sen, bir taraftan insan davranışlarını etik temelli açıklamasının modern iktisatta mutlaka yer alması gerektiğini belirtmekte, diğer yandan, mühendislik yaklaşımının da iktisada verebileceği şeyler olduğunu ifade etmektedir.

Sen'e göre, doğası göz önünde alındığında iktisadın, hem etik hem de mühendislik temelli kökenlerinin, iktisat düşünürleri açısından da ele alındığı görülebilir. Adam Smith, John Stuart Mill, Karl Marx, ya da Francis Edgeworth'un çalışmaları etik meselelerle; William Petty, François Quesnay, David Ricardo, Augustine Cournot ya da Leon Walras'ın çalışmaları lojistik ve mühendislik meseleleri ile ilgilidir (Sen, 1990, s. 2-6).³

Sen için etik ve mühendislik gibi iki türün hiçbir örneği herhangi bir anlamda saf değildir. İktisatta asıl sorun, bu iki farklı yaklaşım arasında denge meselesidir. Sen'e göre Aristoteles'ten Adam Smith'e kadar etik yaklaşımının birçok sözcüsü etik akıl yürütmenin tanımladığı genel çerçeve içinde aynı zamanda mühendislik konularına da büyük ilgi duyuyorlardı. Sen'in *On Ethics and Economics* eseri bu öneri üzerine kurulmaktadır (1990, s. 9).

Görüldüğü gibi Sen, iktisadın her iki kökenine de vurgu yaparak iktisadın her iki yaklaşım arasında bir denge kurması gerektiğini salık verir. Ona göre, bu iki yaklaşım arasında mesafenin büyümesi sadece iktisadı fakirleştirmekle kalmamakta aynı zamanda etiği de fakirleştirmektedir. İktisatta mühendislik yaklaşımının verimli sonuçlar doğurduğunu söyleyen Sen, mühendislik yaklaşımının iktisadın

³ Sen, düşünce öncülleri arasında bu iki gelenekten gelen düşünürleri belirtmekle beraber etikle ilgilenen isimlerden daha çok etkilendiğini ifade etmektedir. Adam Smith'i okuduğu kadar başka hiç kimseden daha fazla zevk almadığını, zevk alarak okuduğu, düşünürler arasında Karl Marx'ın Smith'ten sonra ikinci sırada geldiğini ama Ricardo'yu her zaman sıkıcı bulduğunu hatta onu klasik politik iktisatçılar arasındaki en dar görüşlü iktisatçı olarak gördüğünü söylemektedir (Klamer, 1989, s. 141).

daha iyi kavranmasına yardım ettiğini düşünmektedir. Hem de bu durum etik yaklaşımın ihmal edilmesine rağmen olmuştur. Dolayısıyla etiğin iktisada dâhil edilmesi, iktisadı daha verimli hâle getirebilecektir. Etik ve iktisat arasındaki mesafenin açılmasıyla ortaya çıkan kayıp iki yanlıdır. Mühendislik yaklaşımının etik için de yararlı sonuçlar doğurması muhtemeldir (Sen, 1990, s. 9).

Yayılmacı bir karaktere sahip olduğu bilinen iktisat biliminin, Sen'in önerileri üzerine mühendislik yönünü koruyarak etiğe dolayısıyla felsefeye kadar açılmasının, iktisadın ortodoksisinin ihmal ettiği alanları da içine alarak sosyal bilimler içerisinde elde ettiği "bilimlerin bilimi" olma vasfını daha da güçlendirmeye dönük olduğu söylenebilir. İktisadın mühendislik yönünü koruyarak bu açılımı yapması "bilim olarak iktisat"ın "sanat olarak iktisat"ın ilgi alanlarını da içermesini, yani ortodoksinin hâkimiyet alanı dışında bir konunun kalmamasını ifade etmektedir. Dolayısıyla 1970'li yıllardan beri söz konusu olan "metodolojik emperyalizm" ya da "iktisadi emperyalizm" tartışması, Sen'in iktisadın mühendislik yaklaşımının "yararlarını" benimsemesi hatta teşvik etmesiyle, sadece politikbilim ve sosyal teori ile sınırlı kalmamakta felsefeye de açılmakta ve etki etmektedir.

Bu durum 19. yüzyıldan bu yana, tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerinin bir "bilim" statüsüne kavuşmaları konusunda bilim felsefesi düzleminde sürdürüle gelen tartışmalarda iki ana görüşü/eğilimi hatırlatmaktadır. Birinci görüş, tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerini "doğa bilimi" örneğine göre düzenlemek ve bu düzenlemeye uygun bir sosyal bilim geliştirmek istemektedir. İkinci görüş ise, tarihe ve topluma yönelecek bir bilimin "doğa bilimi" örneğine göre kurulamayacağını belirterek, hem konu ve hem de yöntem bakımından bir başka bilim tasarımı altında bir tin bilimi oluşturmak istegindedir.

Bu iki ana yönelim doğrultusunda 19. yüzyılın son çeyreğinden bu yana birbiriyle tartışan iki bilim felsefesi tipinden söz etmek mümkündür. Birinci tip bilim felsefesi, Bacon'dan başlayıp Locke, Hume ve Comte üzerinden Mach'a ve çağdaş mantıkçı pozitivistlere (Schlick, Carnap vb.) kadar kendi içinde değişik çizgilerle uzanan pozitivist bilim felsefesidir. Bu bilim felsefesi geleneğinde tek bilim, "bilimin birliği" ilkesi egemendir ve bundan büyük ölçüde "bilim" ile "doğa bilimi" kavramlarının özdeşliği kastedilir. İkinci tip bilim felsefesi ise, kökleri İbn Hal-

dun ve Vico'ya kadar inen bir gelenek içinde, Herder, Alman Tarih Okulu (Ranke, W. Humboldt, Droysen vb.), bazı bakımlardan Alman İdealizmi (Schleiermacher) üzerinden Dilthey'e, Yeni Kantçı Heidelberg Okulu'na (Rickert) ve çağdaş hermeneutik felsefesine (Gadamer) kadar uzanan bir çizgi üzerinde, "doğa bilimi" yanında bir ikinci bilimden söz eden ve bu bilimi temellendirmeye çalışan tarihselci bilim felsefesidir. Gerçi pozitivist bilim felsefesinde de iki tür bilimden, doğa bilimleri ile sosyal bilimlerden söz edilir; ama sosyal bilimlerde aynı ve tek bilim tipine, yani gene "doğa bilimi"ne göre konumlanırlar.

İkinci tip bilim felsefesinde, tin bilimlerinin doğa bilimleriyle olan sınırlarını genişliğine göstermek yoluyla sistematik bir biçimde belirleyip temel özelliklerini saptama konusundaki en güçlü girişim W. Dilthey'dan (1833-1911) gelmiştir. Dilthey'a göre gerçeklik alanı doğal ve tinsel gerçeklik olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki gerçeklik alanı, konu ve yöntem bakımından birbirinden farklı iki bilim grubunca araştırılabilir: 1. Doğa bilimleri ve 2. Tin bilimleri. Doğa bilimi olgular arasındaki "değişmez" ilişkileri saptamaya çalışır ve saptadığı bu ilişkilere yasa adını verir. Doğa bilimlerinin yöntemleri açıklayıcıdır. Açıklama ise nedenselliği gerektirir. Nedensel ve nicel bir açıklama peşindeki doğa bilimleri için en uygun açıklama biçimi ise matematiksel açıklamadır. Bu olgucu bir konumlamadır. Ama tin bilimleri söz konusu olduğunda bu konumlama değişir. Dilthey'a göre tin bilimleri ancak öznel (sübjektif) olarak bir anlama (verstehen) konusu olabilen değerleri, normları, ideleri ve bunların anlamlarını, kısacası, tinsel gerçekliği anlamak durumundadır. Tinsel gerçekliği oluşturan ideler, normalar, değerler, her şeyden önce yaşanırlar. Bunlar tarihsel birikim olarak "insan yaşamı"nı yönlendiren, hatta biçimlendiren şeylerdir. Bu yüzden de bunlar bir algılamamanın değil, yaşantılara dayalı bir anlamamanın konusu olabilirler (Özlem, 2008, s. 40-58).

İktisadın her iki kökenine yapılan atıf/vurgu, iktisadı doğa bilimlerine bağımlı bir sosyal bilim hâline getirirken, yukarıda dile getirilen ve Dilthey'in titizlikle işlemeye çalıştığı, doğa bilimi-tin bilimi ayrımını da geçersiz kılmaktadır. Böylece yaklaşık kırk yıldır devam eden "metodolojik emperyalizm" ile başlayan politik bilim ve sosyal teori tartışmalarından sonra felsefi düzlemde yürütülen tartışmalar da (doğa bilimi-tin bilimi) iktisadın bağımlı değişkeni hâline gelmiş olmaktadır.

Dolayısıyla Sen'in iktisadın her iki kökenine de vurgu yaparak iktisadın her iki yaklaşım arasında bir denge kurma önerisi, yukarıda dile getirilen felsefi düzlemde yürütülen tartışmalara katkı yapmaktan uzaktır. Sen'in katkısının "metodolojik emperyalizm" bağlamında olduğu görülmektedir.

Rasyonel Davranış

Rasyonalite kavramı neoklasik iktisat teorisinin özellikle de 1950'li yıllar sonrası hâkimiyetini tesis eden neo-Walrascı teorinin en önde gelen kavramıdır. İktisatçıların rasyonaliteye yükledikleri anlam, seçim kavramına odaklanma arttıktan sonra iktisadi analizin kendisinin en ayırıcı vasfı hâline gelmiştir. Ortodoks neoklasik teori içinde araçsal rasyonalite, teorinin tanımını oluşturan bir yapı arz etmektedir. İktisadın "sert çekirdeğini" oluşturan bu kavram, disiplinin en temel varsayımını oluşturduğundan pek de sorgulanmaz.

Rasyonaliteye yönelik en temel itirazların heterodoks okullardan gelmesi beklenirken paradoksal bir biçimde, itirazlar, ortodoks neoklasik teori içinden gelir. Fakat bu itirazlar kavramın teorideki merkezi yerini sorgulamak şeklinde değil de, gerçeklik karşısında teoriyi hayli sınırlı bir tanıma mahkûm eden bu kavramın tanımının biraz daha genişletilmesi, zenginleştirilmesi ve çağdaş tartışmalara açık hâle getirilmesi şeklindedir (Yılmaz, 2009, s. 143-144).

İktisat biliminde rasyonalitenin bu merkezi konumundan dolayı, iktisada yeni bir öneri veya kavram sunmak isteyenler bu kavramla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu yüzden Sen'in etik ve iktisat etkileşiminde ele aldığı önemli bir konu da rasyonalitedir.⁴ "Rasyonel davranış" varsayımı, modern iktisat teorisinde önemli bir yer tutmaktadır. Standart iktisat teorisinde davranışların rasyonalitesini tanımlamanın iki ana metodolojisi bulunmaktadır. Bunlardan biri rasyonaliteyi seçimlerin iç tutarlılığı olarak görmekte, diğeri ise rasyonaliteyi kişisel çıkarın maksimizasyonu ile özdeşleştirmektedir (Klamer, 1989, s. 141; Sen, 1990, s. 11).

4 Sen, "Akıllı Budalalar: Ekonomik Teorinin Davranışsal Temellerinin Eleştirisi" (Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundation Theory) adlı çalışmasında "pür/bütünüyle ekonomik insanı sosyal moron" olarak görmekte ve bunun imkânsızlığına değinmektedir (1977, s. 336). Ayrıca iktisat teorisindeki rasyonalitenin batı düşüncesinden başlanarak iktisat içinde bir tekniğe dönüştüğünü ele alan ufuk açıcı, müstakil bir çalışma için bkz. Yılmaz (2009).

Seçimlerin İç Tutarlılığı Olarak Rasyonalite

Gerçek hayatta ortaya çıkan seçimler kümesi, herhangi bir ikili bağıntı temelinde maksimizasyonun bir sonucu olarak açıklanabilir. Rasyonel seçim, insanın gerçekleştirmeye çalıştığı sonuç ile bunu yapış tarzı arasında asgari bir uygunluk bağıntı koşul olarak almak zorundadır. Sen, seçimlerin içsel tutarlılığını eleştirmektedir. Ona göre, seçimlerin içsel tutarlılığı tek başına rasyonalite için yeterli koşulu sağlayamamaktadır. Dışsal etkenlerin de seçim teorisine eklenmesi gerekmektedir (Sen, 1990, s. 13-14).

Fakat Sen'in bu analizinin standart rasyonel seçim teorilerine köklü bir eleştiri getirdiğini söylemek zordur. Çünkü bu analiz, nihayetinde rasyonel seçimi ikili bağıntı içerisinde analiz edip onu genişletmekte ve dışsal ilişkilerin de analize dâhil olmasını sağlamaktadır. Ama seçimin pür mantıksal ya da rasyonel temeli bundan etkilenmemektedir. Yani ilgili tartışmalar ilgili matematik dili içerisinde, çoğu zaman ikili bağıntı olarak yapılmakta ve bir anlamda pür mantık tartışmaları çerçevesinde yürümektedir (Yılmaz, 2009, s. 122).

Kişisel Çıkarın Maksimizasyonu Olarak Rasyonalite⁵

Bu rasyonalite yaklaşımı, bir insanın yaptığı seçimler ile onun kişisel çıkarı arasında dışsal bir uygunluk koşulu üzerinde yükselir. Rasyonalitenin içsel tutarlılık ve bireysel çıkar maksimizasyonu aynı mantıksal zemine oturmamaktadır. Tarihsel kökeni bakımından rasyonalitenin kişisel çıkar temelindeki yorumu uzun bir geçmişe sahiptir⁶ ve birkaç yüzyıldan beri, iktisat teorisinin ortodoksisinin/ana akımının temel özelliklerinden biri hâline gelmiştir.

Neden başka her şeyin bir kenara bırakılması pahasına, yalnızca kişisel çıkarın peşinde koşmak akılcı olsun? Rasyonalite kavramının bir "aracı" gibi kullanılmasına dayanan metodolojik strateji, gerçek hayattaki davranışların mutlaka kişisel çıkarın maksimizasyonuna yaslandığını önerdiğinde uygunsuzdur.

5 Kişisel çıkarın maksimizasyonu olarak rasyonalite tanımlamasının akıl ve çıkar ekseninde tartışıldığı Türkçe bir eser için bkz. Demir (2013b).

6 Kapitalizmin zaferini ilan etmeden evvel çıkarların tutkular bağlamında ele alındığı yetkin bir analiz için bkz. Hirschman (2008).

Kişisel çıkar kavramına yönelik önemli eleştiriler vardır. Bunlardan ilki bu kavram yoluyla iktisadın etiği dışladığını öne sürmektedir. Çünkü bireysel çıkarın rasyonalite ile ilişkilendirilmesi, iktisatta etik ile ilgili yaklaşımların reddini de gerektirmektedir (Sen, 1990, s. 15-17; Yılmaz, 2009, s. 125).

Ayrıca bireysel çıkarın maksimizasyonu olarak kavranan rasyonalite yaklaşımı, iktisat teorisi içinde uzun zamandan beri var olan “Das Adam Smith Problem”⁷ tartışmasına da kaynaklık etmektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi Sen, Smith’i düşünsel öncüsü olarak kabul etmektedir. Hatta Sen, Nobel İktisat Ödülü almasını sağlayan “yapabilirlik” (*capability*)⁸ yaklaşımını geliştirdiği ve diğer çalışmalarının bir özeti niteliğindeki “Özgürlükle Kalkınma” adlı eserinin güçlü bir şekilde Smithçi karakter taşıdığını ifade etmektedir (Sen, 2004, s. 346).

Sen’e göre Smith’in Ahlaki Duygular Teorisi (*The Theory of Moral Sentiments*) adlı kitabında açıkladığı gibi, ihtiyatlı davranış, “akıl ve kavrayış” özelliği ile “kendine hâkim olma” özelliğinin birliğidir. “Kendine hâkim olma” kavramı, hiçbir biçimde “kişisel çıkar”la ya da Smith’in kendi deyişiyle “ben sevgisi”yle özdeş değildir. Smith, “kendine hâkim olma” ve “sempati” kavramlarına sıkı sıkıya bağlıdır.

Yine Sen’e göre günümüz Smithçilerinin yaptıkları: “Yemeğimizi, kasabın, bira imalatçısının ya da fırıncının iyiliğimizi değil kendi çıkarlarını düşünmelerine borçluyuz. Onların insanlığına değil ben sevgisine hitap ederiz; onlarla konuşurken kendi ihtiyaçlarımızdan söz ederiz.” şeklindeki ünlü alıntı, yanlış yorumlanmaktadır. Çünkü Smith’in yapmak istediği şey, yorumlayıcılarından çok farklıdır. Sen’e göre alıntılanan pasaj iş bölümü ile ilgilidir. Dolayısıyla pasaj iş bölümünün neden ve nasıl işlediğini anlatmak içindir. Gerçekte Smith tam tersini iddia etmekte, ekonomik selameti tek bir insan saikine/davranışına dayandırmamaktadır. Smith hiçbir çalışmasında kişisel çıkara genel olarak öteki faaliyetlerden üstün bir rol atfetmemiştir (Sen, 1986, s. 31-34, 1990, s. 22-26).

7 Bu tartışma nihayetinde Smith’in birey tasavvurunun iktisat içi tartışmalardaki doğasına ilişkin bir tartışmadır (Yılmaz, 2010, s. 67). Ayrıca tartışmanın daha geniş boyutlarda eleştirel açıdan ele alındığı yaklaşımlar için bkz. Teichgraber III (1981), Wilson ve Dixon (2004).

8 Bir kişinin “kapasitesi” o kişinin başarması mümkün olan alternatif işlev bileşimlerini anlatır. Bu durumda kapasite bir tür özgürlüktür; alternatif işlev bileşimlerini başarmak için gerekli olan temel özgürlük ya da formel olmayan biçimde, çeşitli yaşam tarzlarını gerçekleştirme özgürlüğüdür (Sen, 2004, s. 108). Kapasite yaklaşımının ele alındığı müstakil bir çalışma için bkz. Boz (2009).

Ayşe Buğra da Sen ile benzer tespitlerde bulunarak, Ulusların Zenginliği'nde Smith'in kişisel çıkar dürtüsünü ekonomik faaliyetin tek yönlendiricisi olarak görmediğini gösteren bölümlerin var olduğunu söylemektedir. Fakat ona göre bu tartışma Ahlaki Duygular Kuramı'nda kalmıştır. Smith maddi çıkar peşininde koşma dürtüsünün sempati ilkesinin yozlaşması ile oluştuğunu ifade eder. Buğra'ya göre sorun, iktisatçıların, Smith'ten, Ahlaki Duygular Kuramı'ndan Ulusların Zenginliği'ne geçerken çözümlenmeden bırakılan ahlaki çelişkiyi miras almış olmalarıdır (Buğra, 1988, s. 18).

Faydacılık ve Kişiler Arası Fayda Karşılaştırılması

İktisat disiplini içinde hâkim etik okulunun faydacılık olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Sen, faydacılık sorununu etik, "haklar kuramı" ve adalet sorunları ile karşılaştırabilecek şekilde yeniden bir okumaya tabi tutar. Zaten Sen'i diğer iktisatçılardan farklı kılan özellik, modern refah iktisadında⁹ önemli bir yer tutan faydacılığın eleştirisini yapması ve haklar kuramı denilen Amerikan çağdaş politik felsefe tartışmalarını modern refah iktisadına dâhil etmesidir.

Sen'e göre faydacı değerlendirmenin gerekleri üç ayrı bileşene bölünebilir. Birinci bileşen "sonuçculuk"tur ve bütün seçeneklerin (eylemler, kurallar ve kurumlar vb.) sonuçları, yani ortaya çıkardıkları neticeler bakımından değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Yapılan işlerin sonucunu odaya yerleştiren bu yaklaşım bazı normatif teorilerin bir kısım ilkelerini, sonuçlarına bakılmaksızın doğru bulma eğilimini reddeder. Aslında bu yaklaşım sadece sonuca duyarlı olmanın ötesine geçer, çünkü sonuç dışında herhangi bir şeyin nihai olarak önem taşıyabileceğini göz ardı eder.

Faydacılığın ikinci bileşeni, yapılan işlere dair değerlendirmeleri her bir durumda (hakların kullanılmasını, görevlerin yerine getirilmesini ya da bu ikisinin ihlalini vb. doğrudan dikkate almaksızın) ortaya çıkan faydalarla sınırlayan "refahçılık"tır. Refahçılık sonuçculukla birleştiği zaman, her seçeneğin ayrı ayrı ürettiği faydalarla değerlendirilmesi gerektiği görülür. Örneğin, her

⁹ Amartya Sen refah iktisadına yaptığı katkılarla Nobel İktisat Ödülü almıştır. James Meade ve Lionel Robbins'ten beri neredeyse kırk yıldır devam eden faydacılık yaklaşımını eleştirerek refah iktisadının dar tanımını genişletmiş ve modern refah iktisadında yeni tartışmalara kapı aralamıştır (Atkinson, 1999, s. 174).

eylem ortaya çıkan sonuçla değerlendirilir (sonuçculuk nedeniyle) ve sonuç olarak ortaya çıkan durum o durumda ortaya çıkan faydalarla değerlendirilir (refahçılık nedeniyle).

Üçüncü bileşen “en yüksek toplam”dır. Farklı insanların edindikleri faydaların toplam yararını elde etmek için onları bir araya getirerek toplamayı ve bunu yaparken söz konusu toplamın bireylere dağılımını dikkate almamayı gerektirir (yani toplam fayda, faydaların paylaşımındaki eşitsizliğin boyutu dikkate alınmadan azamileştirilmektedir). Bu üç bileşenin bir araya gelmesi her seçeneğin o seçenek aracılığıyla üretilen faydalar toplamıyla değerlendirildiği klasik faydacı formülü verir (Sen, 1979, 2004, s. 84-85).

Sen'e göre faydacılık, geleneksel refah iktisadında “kutsal” bir konuma sahiptir. Faydacılığın kutsal konumu ile Pareto Optimumu arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Faydacılığın “en yüksek toplam” bileşeni ile Pareto Optimumu, bölüşüm sorunları ile ilgilenmemektedirler. Pareto Optimumu, kişilerarası fayda karşılaştırılması¹⁰ yapmaksızın faydacı mantığı mümkün olduğu kadar ileri taşımaktadır. Kişiler arası fayda karşılaştırılmasının olanaksız kabul edilmesiyle fayda hâlâ içkin tek değer olarak ayakta kalmaktadır. Gerçekten de faydacı kriterin faydanın hiçbir şekilde karşılaştırılmaz olduğu bir durumla birleşmesinin hiçbir ikirciklilik taşımayan toplumsal sıralamanın kısmi bir düzenlemesini getireceği ve bu kısmi düzenlemenin Pareto kriteriyle elde edilen toplumsal sıralamayla bir biçimde aynı olacağı kolayca gösterilebilir. Böylece Pareto Optimumunu da arkasına alan faydacılık, refah iktisadında kayda değer bir yer tutmaktadır (Sen, 1990, s. 38).

Ne mutluluğu ne de arzuyu ölçmek yeterince kolay olmadığı için, modern iktisadi çözümlemede fayda çoğu kez bir kişinin gözlemlenebilir seçeneklerinin sayısal temsili olarak tanımlanır. Temel formül şudur: Bir kişi alternatif bir x 'i,

¹⁰ Kişiler arası fayda karşılaştırılmasının olanaklı olup olmadığı tartışmasının iktisat teorisi içerisinde uzun bir geçmişi vardır. Lionel Robbins'ın 1930'lu yıllarda geliştirdiği “faydanın kişiler arası karşılaştırılması yapılamaz” yaklaşımı, iktisatçılar tarafından kabul görmüştür. Robbins bu yaklaşımı şu şekilde gerekçelendirmektedir: “Eşitlik fikri, bilimsel olmayan, değer yargılarına dayanan ve iktisat dışı bir düşüncedir. Bundan dolayı kişiler arası fayda karşılaştırılması yapılamaz.” (1938, s. 640). İktisatçılar arasında refahın karşılaştırılabileceğini savunanlar kardinal faydayı öne çıkarırken, refahın karşılaştırılmazlığını savunanlar ordinal faydayı öne çıkarmaktadırlar. “İktisat felsefesi” diye nitelendirilecek alana dair çalışmaları ile hatırlanan Daniel M. Hausman da faydanın karşılaştırılması meselesinde ordinalist bir tutum içindedir (Hausman, 1995, s. 475). Fakat Sen, Robbins ve Hausman'ın aksi yönünde ve de oldukça etkili bir görüş belirtmektedir. Sen, kişiler arası fayda karşılaştırılmasını uygun görmektedir. Zaten Sen ile John Harsanyi arasındaki çağdaş faydacılık tartışması da bu yönü ile öne çıkmaktadır. Harsanyi'ye göre, bireysel faydanın anlaşılması, aynı zamanda onun eşitlik içermediğinin de fark edilmesidir. Sen ise Harsanyi'nin faydacılık anlayışını temsili olarak görmektedir ve daha eşitlikçi bir tarzda faydacılık yorumları yapmaktadır. Sen-Harsanyi tartışmasının hem teknik hem de teknik olmayan bir düzeyde analizleri için bkz. McClennen (1981), Nunan (1981), Weymark (1991).

bir başka alternatif olan y'ye tercih edecek olursa, ancak bu durumda o kişi x'ten y'ye kıyasla daha fazla fayda sağlar. Faydanın "ölçeklendirilmesi" diğerlerinin yanı sıra bu kuralı izlemek durumundadır ve bu çerçevede bir kişinin x'ten, y'ye kıyasla daha fazla fayda sağladığını onaylamak, ikisi arasında bir seçim söz konusu olduğunda x'i seçeceğini söylemekten önemli ölçüde farklıdır (O'Neill, 2001, s. 63-65; Sen, 2004, s. 85).

Sen'e göre, faydacı düşüncenin en önemli handikaplarından biri, hak temelli etik teorileri (haklar kuramı) etik literatürden çıkarmaya çalışmasıdır. Bu yüzden Jeremy Bentham gibi faydacılar etik teorileri, "düpedüz saçmalık", "kâğıt üzerinde feryat" ve "retorik saçmalık, palyaçoluk" gibi terimlerle karalamışlardır. Etik alanında faydacılığın uzun hâkimiyetine rağmen hak temelli etik teoriler son zamanlarda başkalarının yanı sıra Kangler, Rawls, Nozick, Dworkin ve Mackie gibi yazarlarca yeniden ve güçlü biçimde canlandırılmıştır (Sen, 1990, s. 48-49).¹¹

Modern liberter teori, bazı formüllendirmelerde haklardan oluşan (kişisel serbestliklerden mülkiyet hakkına kadar değişen) geniş grupları, (yoksunluk ve yoksulluğun kaldırılmasını kapsayan) toplumsal hedefler için verilen uğraşın üzerine neredeyse tam bir siyasal öncelik olarak yerleştirir. Yaratacakları sonuçlara bakılmaksızın kabul edilen hakları güvence altına almak için tasarlanan işlemler, arzulanabilir olduğuna hükmedilen şeylerle (faydalar, refah, sonuçların ya da fırsatların adilliği vb.) aynı düzlemde yer almazlar (tez bu şekilde devam eder). Dolayısıyla, bu formüllendirmede mesele, hakların karşılaştırılmalı önemi değil, mutlak önceliğidir. Hak temelli etik teorilerden en etkili olanı şüphesiz John Rawls'un teorisi.¹² Bu teorinin birçok önceliği vardır. Ama Rawls'un kendisi "özgürlüğün önceliği" ile başlamaktadır. Sen'e göre, modern liberter teorinin geniş haklar önceliğine karşın Rawls'un "özgürlük önceliği"nde ise haklar daha dar kapsamlıdır ve aynı zamanda iktisadi ihtiyaçların gücüyle hiçbir şekilde uzlaştırılmaz (2004, s. 90).¹³

11 Ayrıca Sen, haklar kuramını ele almak için müstakil bir eser yazmış ve eserini haklar kuramı teorisyenleri içerisinde en yakın durduğu isim olan John Rawls'a ithaf etmiştir (Sen, 2009). Tek başına bu durum bile Amartya Sen'in faydacılık/haklar tartışmasında nerede durduğu hakkında ipucu vermektedir. Sen ve Rawls arasındaki düşünsel etkileşim için bkz. Gilardone (2013).

12 Robert Nozick'e göre, Rawls'un A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi), siyaset ve ahlak felsefesi alanında John Stuart Mill'in yazılarından beri benzeri görülmemiş, güçlü, derin, ustaca hazırlanmış, geniş kapsamlı ve sistematik bir eserdir. Güzel bir bütün hâline getirilmiş aydınlatıcı fikirler kaynağıdır. Siyaset felsefecileri, ya Rawls'un teorisi içinde çalışmak zorundadırlar ya da neden böyle yapmadıklarını açıklamak zorundadırlar (Nozick, 2006, s. 241).

13 Mustafa Erdoğan, Sen'in aksine, sadece Rawls'un değil, Dworkin dâhil tüm Amerikan liberter geleneğinin en üstün ahlaki talepler olarak nitelediği "haklar" listesinde mesela ifade ve örgütlenme özgürlüklerine öncelikli bir yer verirken, iktisadi özgürlük haklarını bu listeye dâhil etmediğini belirtmektedir (2013).

Dominique Meda'nın gösterdiği gibi, aslında Rawls'un kuramı, politik felsefeden ziyade, "iktisat bilimi"nden kaynaklanan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumsal seçim ya da rasyonel seçim kuramı olarak adlandırılan disiplinde kullanılan yöntemlerden esinlenmektedir. Rawls, Adalet Kuramı'nda, başlangıçtaki durumda tarafların rasyonel varlıklar olduklarını açıklar ve ekler: "Rasyonalite ilkesi, dar anlamda, yani verili amaçlara varmak için en etkili araçları kullanma yeteneği olarak yorumlanmalıdır... Adalet kuramı, rasyonel seçim kuramının belki de en önemli bölümüdür." (Meda, 2012, s. 257). Görüldüğü gibi, Sen ve de Erdoğan'ın (2013) iddialarının aksine, Rawls dâhil tüm modern liberter teori, iktisat varsayımlarını benimsemektedir. Dolayısıyla Rawls'un faydacılık eleştirisi de bireycilik temelindedir ve faydacılığın "ilkel" bireyciliği yerine kendisinin "yüksek" bireyciliğinin konulmasıdır. Kuramının üstünlüğü ise sistematikliğinden kaynaklanmaktadır (Meda, 2012, s. 278-279).¹⁴

Sonuç

Sen'in ilk dönem çalışmaları daha çok teknik (ya da Sen'in kendi deyişiyle mühendislik/lojistik) iktisatla ilgilidir. Daha sonraki çalışmaları heterodoksiye kayma yönelimi gösterse de temel de ortodokside sapmadığı görülmektedir. Sen, ortodoksi dışında çalışmalar yapsa da ortodoksiye bağlı başat yaklaşım, çalışmalarının omurgasının oluşturmaktadır. Bundan dolayı, Sen'in "etik-iktisat etkileşimi yaklaşımı" dâhil tüm heterodoks çalışmaları, ortodoksinin heterodoksiye yayılması şeklinde görülebilir.

¹⁴ Rawls'un kuramının politiktan ziyade iktisat içerikli olduğuna dair daha ayrıntılı bir eleştirisi için bkz. Mouffe (2008) ve Meda (2012). Buna karşın Rawls'un kuramının, öncelikli olarak, "toplum sözleşmesi" geleneği içerisinde yer aldığı söylenebilir. Bilindiği gibi, toplum sözleşmesi geleneği, büyük oranda Locke, Rousseau ve Hobbes tarafından şekillendirilmiş politik bir tasarımdır ve "başlangıç durumu/tabiat hâli" gibi bir varsayımı esas almaktadır. Yani "kültür ortaya çıkmadan önce insan hangi koşullarda yaşamaktadır?" sorusu ve "insan ilişkileri belli bir kaideye göre düzenlenmemektedir" cevabı tabiat hâlini açıklamaktadır. Yine bu durumla ilgili olarak "cehalet perdesi" varsayımı da kurama dâhil olmaktadır. Rawls bu iki varsayım üzerine adalet kuramını oturtur ve teorisini rasyonel seçim teorisi ya da "social choice" teori yöntemi ile açıklar. Ve buradan da adalet kuramına ulaşır. Burada rasyonel kavramı, Rawls'un kuramında anahtar kavramlardan biridir. O, kavramı "rational-reasonable" diye ikiye ayırır. Rational kavramı, koşullu buyrukları yöneten, duyular dünyasını yöneten mantıktan kaynaklanan akıl kullanımudur. Yani "hesaplı" hareketin adıdır, araçsalcı akıldır. Oysa reasonable kavramı aklın araç olarak değil, kendiliğinde, kendi kendisinin amacı olarak algılanmasını içerir. Yani "makul" olandır. Rawls bütünüyle reasonable kavramının yönetmesi gereken bir sürecin "rational choice" kuramıyla irdeleneceğini iddia ediyor. Oysa "rational choice" kuramı, eğilimleri doğrultusunda iş gören, amacını en çoklaştıran rasyonel bireyleri varsayar. Görüldüğü gibi rational-reasonable ikilemi burada baş gösterir ve Rawls bunu ikinci büyük kitabı olan Political Liberalism (Siyasal Liberalizm) ile aşmaya çalışır ve kimi yazarlara göre bu eserinde rasyonel seçim teorisini terk eder (Ege, 2011, s. 165-186). Fakat yine de iktisat temelli bir adalet kuramı/anlayışı oluşturmuş olur. Bundan dolayı Rawls'un kuramının özel olarak etik, adalet kuramı, faydacılık ve refah ile genel olarak da politik iktisat ile ilgili önemli bir yerde durduğu söylenebilir.

Ayrıca Sen, felsefeyle uyumlu bir iktisadi analiz yaklaşımını yöntemsel bireycilik, etik bireycilik ve siyasal liberalizmi birleştirerek başarmaya çalışır. Ortodoks olmayan araştırma programını, standart bir metodolojiyle yürütebildiği için rahat biçimde ortodoks/egemen iktisat yaklaşımına kendini kabul ettirebildiği söylenebilir. Bu açıdan Sen, hem eleştirel hem de “uygun” bir iktisat yaklaşımının günümüzde önde gelen bir temsilcisidir. Zaten Sen’in yaklaşımının asıl önemli yanı, eleştirel olması değil, bireysel çıkar normuna bariz biçimde uymayan kuramsal araçlar geliştirerek, iktisat kuramının merkezine “değerleri” yerleştirebilmesidir. Sen’in önerdiği analitik araçlar, iktisat disiplini içinde kalarak, iktisatçı olmayan bir çözümlemenin mümkün olabileceğini ve iktisadın, analitik gücünü kaybetmeden, etik ve siyasal değerler merkezli de tasarlanabileceğini gösterir (İnsel, 2000, s. 20). Nobel İktisat Ödülü almasında da bu “başarılı” girişiminin (ortodoks olmayan araştırma programını standart metodolojiyle yürütebilmesinin) büyük payı olduğu söylenebilir.

Kısacası Sen, iktisat başta olmak üzere kalkınma, politik bilim ve felsefe alanlarında ürün vermektedir. Fakat kuramındaki tüm bu verimlilik ve çeşitliliğe rağmen iktisadın ortodoksisini sarsacak argümantasyonlar geliştirememektedir. Bunun nedeni disiplinin ortodoksisine fazlasıyla gömülü olması ve yürüttüğü metodolojide “metodolojik emperyalizm”den kaynaklanan rasyonel seçim teorisini kullanmasıdır. Bundan dolayı, etik-iktisat önerisinin de piyasanın ya da sosyal sistemin başarısı için ortodoksi bağlamında geliştirilen bir kuram olduğu görülmektedir.

Economics and Ethics: Heritage of Amartya Sen

Adem LEVENT^a

Mus Alparstan University

Abstract

Amartya Sen is currently working on enriching the discipline of economics through the introduction of new propositions. One of these propositions, developed by himself and based on Adam Smith, is an approach to economy in harmony with ethics. According to Sen, economy has two separate origins; engineering and ethics. For him, no example of two forms, such as ethics and engineering, can be considered to be completely pure in any sense. The real problem in economics is the problem of balance between these two approaches. According to Sen, many spokespeople advocating an ethical approach, from Aristotle to Adam Smith, have also shown a deep interest in various aspects of engineering within the general frame described by ethical reasoning. For this reason, these two origins should be balanced which means to review the concepts of the discipline; among them being rationality, utilitarianism, and Pareto Optimality. The review or criticism of these concepts is not intended to unsettle the orthodox/prevaling approach of economy, but is rather an effort to sort out the conflicting points within the discipline and to search for ways to increase functionability. Along with Sen's work, the study has been strengthened through the inclusion of other works that refer to the relationship between ethics and economy in an attempt to see the objective of Sen's ethics based argumentations. Thus, the objective of Sen's ethics based proposition is to develop the discipline within the contexts laid out by the orthodoxy and then to expand this discipline to as many other social sciences as possible. With this in mind however, Sen's proposal is still quite far from being a proposition or argument developed as part of the heterodoxy.

Key Words

Amartya Sen, Ethics, Orthodox Economy, Rational Behavior, Utilitarianism.

a Adem LEVENT is a Ph.D. candidate in the Department of Economics, Faculty of Economics, Istanbul University. His fields of study are methodology of economics, sociology of economics, and economic thought. *Correspondence:* Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, Fatih, Istanbul, Turkey. Email: levent49@gmail.com

"It is highly possible that when one mentions economics, the market economy comes to mind and when one mentions ethics, altruism comes to mind. How will expanding the area of intersection between the legitimacy of ethics in economy increase the chance of success of the social system? The interaction between ethics and economy expands this intersection rather than shrinking it." (Demir, 2013a, p. 244)

The discipline of economic, whose development traces its beginnings as a sub-branch of ethics, has been reduced from the science of wealth to political economy and then to rational choice theory. As such, it has been removed from among the branches of philosophy, political science, and social theory. This reality indicates that the relation between economics and the social sciences is on the decrease, while at the same time becoming more technical, thereby bringing it closer to the natural sciences. While the orthodoxy of the discipline (Yılmaz, 2012, pp. 4-5) has been formed by means of this historical development process, it now has made its way into modern period carrying with it the claim of being both "universal" and "objective."

The orthodoxy of the discipline ostracizes ethics under the claim that it encompasses value judgments by which it removes the discipline from scientific criteria. When ethics finds itself in the agenda of the literature on economics, it is met with doubt and contempt on the basis of the subjective evaluations and individual opinions that come to the forefront. For the modern economist involved in the orthodoxy, ethics is an empty, meaningless concept devoid of any inherent value. For this reason, it can be said that most attempts to place ethics into the theory of economics had been unsuccessful, and that furthermore, the prevailing orthodox theoretical approach to economics had no problem disregarding such efforts until recently (İnsel, 2000, p. 7).

Moreover, Sen's ethical economy proposal has made a new, long-neglected contribution to the relationship between ethics and economics. The level of this contribution should therefore be discussed, making the aim of this study to point out the debated aspects of Sen's significant approach to ethics-economics.

This work mainly discusses the place of Sen's proposal, which he developed in parallel to the ethics-economics proposition, within the discipline by referring to the two origins of economy, rational behavior and utilitarianism. Therefore, this work does not aim to discuss all of Sen's ideas, rather it intends to delve

into the debated aspects of Sen's innovative ethical economics proposal whose impact is clearly visible within the discipline of economy.

The Two Origins of Economics

According to Sen, economics is related to two origins, both of which are related to politics but which also come from two separate traditions themselves. One of these is "ethics" and the other is "engineering" (Sen, 2004). Ultimately, economics is related to ethics and political research, making it impossible to isolate economics from ethics and politics. It cannot be said that the engineering, the other origin of economics, is certainly related to ethics, dealing with such question as: "how should a human being live?" The engineering approach is related more with "logistics," which can be described as the management, organization, and planning of the activities that provide goods and services. On the one hand, Sen expresses that ethical based explanations of human behavior have a place in modern economics while on the other hand, he states that the engineering approach can also contribute to the discipline.

According to Sen, it is clear that, when its nature is taken into consideration, both origins of economics have been discussed by economics philosophers. While Adam Smith, John Stuart Mill, Karl Marx, and Francis Edgeworth's works are related to ethical issues; William Petty, François Quesnay, David Ricardo, Augustine Cournot, and Leon Walras's works are related to matters of logistics and engineering (Sen, 1990, pp. 2-6). Citing philosophers from the pioneers of these two traditions, Sen says that he was influenced more by those who were interested in ethics (Klamer, 1989, p. 141).

It can be said that the science of economics, with its expansionist character, is directed at strengthening its attribute of being the "science of sciences" within the social sciences by including those areas the economics orthodoxy has thus far neglected while preserving its engineering aspect and becoming open to ethics, and even to philosophy, through Sen's suggestions. This expansion of economics, while protecting its engineering aspect, means that "economics as a science" encompasses the areas of interest of "economics as an art," and

that there is no subject not under the dominance of the orthodoxy. Therefore, through Sen's adoption, and even through the encouragement of the "benefits" of the engineering approach of economics, the argument of "methodological imperialism" or "economics imperialism" that has been in question since the 1970's has not been limited to political science and social theory, but has both expanded into and affected philosophy.

In accordance with these two main directions, it is possible to state that there are two types of "science philosophy" which have appeared since the last quarter of the 19th century. The first type of science philosophy is the positivist science philosophy, whose roots may be traced to Bacon, being nurtured by Locke, Hume, and Comte until reaching Mach, under whom they have come into fruition in the form of modern logical positivism (Schlick, Carnap, etc.). In the tradition of this scientific philosophy, only one science; that is, "the unity of science," is dominant and this means the uniformity of the concepts of "science" and "natural science." The roots of the second type of science philosophy trace themselves to the tradition of Ibn Khaldun and Vico, continuing under Herder and The German School of History (Ranke, W. Humboldt, Droysen, etc.) until they reach Dilthey via German Idealism (Schleiermacher), the New Kantian Heidelberg School (Rickert), and modern hermeneutic philosophy (Gadamer). This tradition is the historical science philosophy that discusses a second science next to "natural science," working diligently both to establish it and build its credence (Özlem, 2008, pp. 40-50).

Both references to the origins of economics turn economics into a social science dependent on the natural sciences while invalidating the distinction between the spiritual sciences and the natural sciences, a distinction which Dilthey has diligently tried to assert, as mentioned above. As a result, after all the arguments starting with "methodological imperialism," continuing with political science and social theory, extended onto a philosophical plane (natural sciences-spiritual sciences) and have become a dependent variable of economics. Consequently, by stressing the two origins of economics, Sen's proposal of economics strikes a balance between both approaches and is far from contributing to the above-mentioned arguments being carried out on

a philosophical basis. It is clear that Sen's contribution is in the domain of "methodological imperialism."

Rational Behavior

The concept of rationality is the preeminent concept of the neo-Walrasian theory of the neoclassical economics theory which established its dominance after the 1950's. This concept, considered the "hard core" of economics, is not often questioned because it constitutes the most fundamental hypothesis of the discipline. Interestingly, whereas the basic objections to rationality are expected from heterodox schools, paradoxically, the objections come from within the orthodox neoclassical theory. Yet, these objections do not question the central position of the concept in the theory which confines itself to a very limited definition, but rather they consist of extending, enriching, and opening this concept to modern arguments (Yılmaz, 2009, pp. 143-144).

Those who would like to introduce a new proposition or concept to the field of economics must face this concept because of rationality's holding a central position in the discipline. For this reason, rationality is another important subject Sen has discussed in the interaction of ethics and economics. In his book "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundation Theory," he sees "the purely economic man as a social moron" while also speaking about the impossibility of such a man (1977, p. 336).

This approach to rationality is built upon the condition of an external convenience between the choices that an individual makes combined with his/her personal interest. Yet, neither internal consistency nor maximizing personal interest of rationality (Demir, 2013b) sit on the same logical base. With regards to its historical origins, the interpretation based on the personal interest discourse of rationality has a long-standing history (Hirschman, 2008) which has, for a couple of centuries, become one of the main features of the orthodox thought within the theory of economics.

Also, the rationality approach, seen as the maximization of personal interest, is also the source of the “Das Adam Smith Problem” discussion, a point present in the theory of economics for a long time. Ultimately, this discussion is one about the nature of Smith’s conception of the individual within the arguments of economics (Teichgraeber III, 1981; Wison & Dixon, 2004; Yilmaz, 2010, p. 67). The “capacity” of one person tells the alternative composite functions that the person can achieve. In this situation, capacity is a type of freedom; specifically, it is the freedom necessary to achieve the alternative composite functions, or to put it informally, it is the freedom to realize various lifestyles (Boz, 2009; Sen, 2004, p. 108).

According to Sen, the famous Smith quotation repeated by his supporters today, “We owe our food to the butcher or the beer maker looking after his own interest rather than ours. We do not appeal to their humanity but to their ‘self’ love; when we are talking to them we talk about our needs” is misinterpreted. What Smith wants to do is very different from what his interpreters understand. Smith has never placed a superior role on personal interests above other activities (Sen, 1986, pp. 31-34, 1990, pp. 22-26).

Ayşe Buğra also makes similar observations to Sen, stating in her work, *The Wealth of Nations*, that there are sections indicating that Smith does not see the impulse of personal interest as the sole determiner of economic activity. According to her, this discussion has stayed within the Ethical Feelings Hypothesis, evident in Smith’s statement that the impulse of chasing material gain is formed by the corruption of the principle of sympathy. According to Buğra, the problem is the inheritance of the ethical discrepancies by economists that have been left without a solution by Smith passing from *The Theory of Moral Sentiments* to *The Wealth of Nations* (Buğra, 1988, p. 18).

Utilitarianism and the Interpersonal Comparison of Utility

It can be said that the dominant school within the school of economics is utilitarianism. For this reason, Sen subjects utilitarianism argument to a new reading in which he compares it with “the rights hypothesis” of ethics

and justice arguments. After all, what makes Sen unique among the rest of economists is his criticism of utilitarianism since it holds such an important place in modern welfare economics. Another aspect making Sen unique is his inclusion of what is called the rights hypothesis, which is the modern American political philosophy argument, in the modern welfare economics. Amartya Sen received the Nobel Prize in Economic Sciences for his contributions to welfare economics. He widened the narrow description of welfare economics by criticizing the utilitarianism approach which had been in place since James Meade and Lionel Robbins, thereby opening the door for new discussions in the field of modern welfare economics (Atkinson, 1999, p. 174).

According to Sen, the requirements of the evaluation of utilitarianism can be divided into three components. The first being “consequentialism,” where it is argued that all choices (actions, rules, hypotheses, etc.) should be evaluated according to their results -meaning their outcomes- which they manifest. The second component of utilitarianism is “welfarism,” which limits the evaluation of labor in each case to the outcome of benefits (without directly taking into account the use of rights, fulfillment of duties, or the breach of both, etc.). It becomes clear that when welfarism merges with consequentialism, each option needs to be evaluated separately according to the benefits they produce. The third component is the “highest total,” and in order to calculate to total benefit which people have obtained, one needs to add all of them together without taking individual distribution into consideration (which means that total benefit should be maximized by disregarding the extent of inequality in the sharing of these benefits). All three of these components together give us the classical utilitarianist formula, in which each component is evaluated according to the total benefits produced by that individual component (Sen, 1979, 2004, pp. 84-85).

According to Sen utilitarianism has a “sacred” place in traditional welfare economics and that there is a close relationship between the sacred place of utilitarianism and the Pareto Optimum. The “highest total” component, together with Pareto Optimum, are not interested in problems in distribution. The Lionel Robbins approach, which he developed in the 1930’s, stating that, “benefits cannot be compared among individuals” has been accepted by economists (1938, p. 640).

Among economists, those who argue that welfare can be compared, highlight the cardinal benefit whereas those who argue that benefits cannot be compared, highlight the ordinal benefit. Daniel M. Hausman, renowned for his work which could be referred to as the “philosophy of economics,” holds an ordinalist attitude regarding the matter of comparison of benefits (Hausman, 1995, p. 475). Sen, however, makes a very effective argument opposing Robbins and Hausman, believing in the comparison of benefits among individuals. According to Harsanyi, the understanding of individual benefit is also the realization that it does not include equality. Sen sees Harsanyi as the representation of the utilitarian understanding which makes more egalitarian utilitarian comments. There has been further analysis of the Sen-Harsanyi argument both technically and non-technically (McClennen, 1981; Nuna, 1981; Weymark, 1991).

In modern economics analysis, benefit is generally defined as the numeric representation of the observable choices of an individual since it is not easy to measure happiness or desire. The basic formula is as follows: If an individual prefers the x alternative to another alternative (y), that person benefits more from x than from y. The “scaling” of benefits must follow this rule, among others, and in this case confirming that an individual benefits more from x as compared to y is considerably different than saying an individual will chose x if he has to choose between the two (O’Neill, 2001, pp. 63-65; Sen, 2004, p. 85).

According to Sen, one of the greatest handicaps of utilitarian thought is that it tries to remove ethical theories (right hypothesis) from ethics literature. On this topic, Sen wrote a separate work, dedicating it work to John Rawls, who Sen felt to be the closest to the right hypothesis theoreticians (Gilardone, 2013; Sen 2009).

In some of the theories, the modern libertarian theory places the wide groups that consist of rights (from individual freedoms to rights of property) as a political priority above the endeavor for societal objectives (those which include reducing poverty and deprivation). According to Robert Nozick (2006, p. 241), Rawls’ work, *A Theory of Justice*, is a powerful, deep, and professionally prepared wide ranged, systematic work in the field of politics and ethical philosophy, unprecedented since the writings of John Stuart Mill. Sen believes that despite the precedence of the wide range of rights in the modern libertarian theory, the

rights in the Rawls 'freedom precedence' are narrower while at the same time do not reach reconciliation with the power of economic necessities (2004, p. 90). Mustafa Erdoğan states that, in contrast to Sen, not only Rawls, but neither Dworkin nor any of the American libertarian traditionalists which attribute the freedom of expression and freedom of organization as the highest ethical demands, includes economic freedom in their list of freedoms (2013).

As Dominique Meda has shown, actually Rawls's hypothesis is inspired from the methods used in the discipline dubbed *societal choice* or *rational choice* in the USA, which arised from the "science of economics," and not from political philosophy. In his work, *Justice Hypothesis*, Rawls explains that parties are rational beings at the beginning, adding: "The rationality principle, in a narrow sense, should be interpreted as the most effective ability to use the tools to reach the given goals... the Justice Hypothesis, may be the most important section of the rational choice hypothesis." (Meda, 2012, p. 157; Mouffe, 2008).

The concept of Rationality is one of the key concepts in Rawls's hypothesis. He divides the concept into two: rational and reasonable. The "rational" concept is the use of intelligence that stems from logic, which rules the world of senses and the conditional orders. It is the name of the "calculated" movement, and it is the instrumentalist intelligence. The "reasonable" concept includes the perception of intelligence as an objective in and of itself, and not as a tool. In a sense, it is the quintessential "reasonable" one. Rawls argues that the process that should be managed by the "reasonable" concept can be examined by the "rational choice" hypothesis. However, this very hypothesis counts those rational individuals who function in accordance with their tendencies and those who maximize their objectives. As it is seen, a rational-reasonable dilemma arises here which Rawls works to overcome in his second major book, *Political Liberalism*, in which, according to some writers, he abandons his rational choice theory (Ege, 2011, pp. 165-186). Yet even if this is the case, Rawls has still formed an understanding/hypothesis of justice based on economics. For this reason, it can be said that the hypothesis of Rawls stands at a critical point, pertinent both to political economics in general and to ethics, the concept of justice, utilitarianism, and welfare in particular.

Conclusion

The first stage of Sen's studies is more about technical economics (in his own words, "engineering/logistics"). Later, although his works seem to lean toward heterodoxy, it is clear that he does not waver from orthodoxy. Even though Sen has conducted studies outside of orthodoxy, the dominant approach of orthodoxy shapes the backbone of his studies. For this reason, all of Sen's heterodox works, including his "approach of ethics-economics interaction," can be seen as the expansion of orthodoxy into heterodoxy.

Moreover, Sen has worked to accomplish an economics analysis approach in harmony with philosophy by converging methodological individualism, ethical individualism, and political liberalism. It can be said that, because he was able to conduct an unorthodox research program with a standard methodology, his work was easily accepted by the orthodox/dominant approach of economics. For this reason, Sen is a prominent representative of both the critical and "appropriate" approaches of economics in today's world.

In short, Sen has been producing works particularly in economics and also in the areas of development, political science, and philosophy. However, despite all this productivity and variety in his hypotheses, he has not been able to develop argumentations that shake the orthodoxy of economics. The reason for this is his extreme immersion into the orthodoxy of the discipline and his usage of rational choice in the methodology he conducted, which stems from "methodological imperialism." Consequently, it is clear that the ethics-economics proposition is a hypothesis developed within the context of the orthodoxy for the success of the social system or the market.

References/Kaynakça

- Atkinson, A. B. (1999). The contributions of Amartya Sen to welfare economics. *Scandinavian Journal of Economics*, 101(2), 173-190.
- Boz, Ç. (2009). *Amartya Sen'in yetkinlik yaklaşımı: teori ve uygulama* (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <http://tez2.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Buğra, A. (1988). İktisat ve ahlak. *Toplum ve Bilim*, 41(Bahar), 9-41.
- Demir, Ö. (2013a). İktisat ve ahlak. Ankara: Liberte.
- Demir, Ö. (2013b). *Akıl ve çıkar: Davranışsal iktisat açısından rasyonel olmanın rasyonelliği*. Ankara: Sentez.
- Ege, R. (2011). John Rawls'un düşünsel serüveninin iktisat için önemi. E. Eren ve M. Sarfati (Der.), İktisatta yeni yaklaşımlar içinde (s. 163-196). İstanbul: İletişim.
- Erdoğan, M. (2013). *Ronald Dworkin, bir siyaset düşünürü*. http://www.zaman.com.tr/yorum_ronald-dworkin-bir-siyaset-dusunuru_2066910.html adresinden edinilmiştir.
- Gilardone, M. (2013). Rawls's influence and counter-influence on Sen: Post-welfarism and impartiality. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 22(2). Advance online publication. doi.org/10.1080/09672567.2013.792365.
- Hausman, D. M. (1995). The impossibility of interpersonal utility comparisons. *Oxford Journals*, 104(415), 473-490.
- Hirschman, A. O. (2008). *Tutkular ve çıkarlar* (Çev. B. Cezar). İstanbul: Metis.
- İnsel, A. (2000). Özgürlük etiği karşısında iktisat kuramı: Amartya Sen'in etik iktisat önerisi. *Toplum ve Bilim*, 86(Bahar), 7-21.
- Klamer, A. (1989). A conversation with Amartya Sen. *Journal of Economic Perspectives*, 3(1), 135-150.
- McClennen, E. F. (1981). Utility and equity: Sen vs. Harsanyi. *The Journal of Philosophy*, 78(10), 600-601.
- Meda, D. (2012). *Emek kaybolma yolunda bir değer mi?* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: İletişim.
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin dönüşü* (Çev. F. Bakırcı ve A. Çolak). Ankara: Epos.
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet ve ütopya* (Çev. A. Oktay). İstanbul: İstanbul Bilgi.
- Nunan, R. (1981). Harsanyi vs. Sen: Does social welfare weigh subjective preferences? *The Journal of Philosophy*, 78(10), 586-600.
- O'Neill, J. (2001). *Piyasa etik, bilgi ve politika* (Çev. Ş. Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı.
- Özlem, D. (2008). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İstanbul: Doğu Batı.
- Robbins, L. (1938). Interpersonal comparisons of utility: A comment. *The Economic Journal*, 48(192), 635-641.
- Sen, A. (1977). Rational fools: A critique of the behavioral foundation theory. *Philosophy & Public Affairs*, 6(4), 317-344.
- Sen, A. (1979). Utilitarianism and welfarism. *The Journal of Philosophy*, 76(9), 463-489.
- Sen, A. (1986). *Adam Smith's prudence*. Retrieved from edwardmcphail.com/dismal_science/Smiths_Prudence.pdf.
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Cambridge: Basic Blackwell.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı.
- Sen, A. (2009). *The idea of justice*. Cambridge: Harvard University.
- Teichgraber III, R. (1981). Rethinking Das Adam Smith Problem. *Journal of British Studies*, 20(2), 106-123.
- Weymark, J. A. (1991). A reconsideration of the Harsanyi-Sen debate on utilitarianism. In J. Elster & J. E. Roemer (Eds.), *Interpersonal comparisons of well-being* (pp. 255-321). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, D., & Dixon, W. (2004). *Das Adam Smith problem: A critical realist perspective*. Retrieved from www.brill.nl.
- Yılmaz, F. (2009). *Rasyonalite: İktisat özelinde bir tartışma*. İstanbul: Paradigma.
- Yılmaz, F. (2010). İskoç Aydınlanması ve Adam Smith. M. Kara ve N. E. Aydınonat (Der.), *Görünmez Adam Smith* içinde (s. 65-87). İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, F. (2012). İktisat, kurumsal iktisat ve iktisat sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları, 45(1), 1-17.

